

Ιλίου Μέλαθρον. Η οικία του Ερρίκου Σλήμαν, ένα έργο του Ερνέστου Τσίλλερ¹

Αναστάσιος Πορτελάνος

Το επιβλητικό κτήριο επί της οδού Πανεπιστημίου 10, στο κέντρο της προσόψεως του οποίου αναγράφεται με χρυσά γράμματα η επιγραφή «ΙΛΙΟΥ ΜΕΛΑΘΡΟΝ», υπήρξε η οικία του γνωστού αρχαιολόγου Ερρίκου Σλήμαν. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα έργα του αρχιτέκτονος Ερνέστου Τσίλλερ (Ernst Ziller), το οποίο εγκαινιάσθηκε στις 30 Ιανουαρίου 1881. Το κτήριο αυτό διατηρεί την ανάμνηση της παλιάς Αθήνας δίπλα στα μεγάλα έργα του νεοσύστατου κράτους του δεκάτου ενάτου αιώνα, εκείνων της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Ακαδημίας, έργων του Θεόφιλου Χάνσεν, του Πανεπιστημίου, έργου του Χριστιανού Χάνσεν, και εκείνου του κτηρίου της βόρειας βουλής των Ελλήνων, δηλαδή των παλαιών ανακτόρων, έργου των Λέο Φον Κλέντσε και Φρειδερίκου Γκαίρτνερ.

Ι. Ο Ερνέστος Τσίλλερ (1837-1923)

Ο Ερνέστος Τσίλλερ γεννήθηκε στη Δρέσδη το 1837, και υπήρξε γιος και εγγονός αρχιτεκτόνων. Ξεκίνησε από μαραγκός, εργολάβος και αμπελουργός στο Obelösnitz της δυτικής Δρέσδης και από μικρό παιδί έκανε πρακτική εξάσκηση στα εργοτάξια του πατέρα του, από τον οποίο διδάχθηκε γεωμετρία, προοπτική και σκιαγραφία. Σπούδασε στη Βασιλική Αρχιτεκτονική Σχολή της δυτικής Δρέσδης, όπου και έλαβε χάλκινο αριστείο το 1857, και τον επόμενο χρόνο αργυρό.² Έφερε, λοιπόν, μέσα του την κληρονομιά δύο γενεών αρχιτεκτόνων, αλλά και την παράδοση του συμπατριώτη του J.J. Winkelmann θεμελιωτή της επιστημονικής ανάλυσης της τέχνης. Αν και κέρδισε έναν αρχιτεκτονικό διαγωνισμό στην Τυφλίδα, δεν υπέγραψε τη σύμβαση και προτίμησε να συνεργασθεί με τον γνωστό αρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν, ο οποίος σχεδίαζε δημόσια κτήρια σε ρυθμό ιταλικής Αναγέννησης, με βυζαντινές και ρωμαϊκές

επιρροές. Το έτος 1861 ξεκίνησε από την Τεργέστη μαζί με τον Χάνσεν για την Αθήνα, όπου και επέβλεψε την κατασκευή των κτηρίων της Ακαδημίας, της Βιβλιοθήκης και του Ζαπείου. Επιπλέον, δημιούργησε πλήθος οικοδομημάτων, δημοσίων και ιδιωτικών, τόσο στην πρωτεύουσα όσο και σε μικρές και μεγάλες επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας.

Υπήρξε αντιπροσωπευτικός τύπος «λογίου αρχιτέκτονος» με ουμανιστική μόρφωση και αγάπη για την Ελλάδα και τον πολιτισμό που αυτή εκπροσωπούσε, με οραματισμό, πνευματικές και τεχνικές αναζητήσεις. Οι αναζητήσεις του αυτές και η διάθεσή του να δώσει στην Αθήνα και στην Ελλάδα ό,τι καλύτερο μπορούσε, τον οδήγησαν από το 1864 έως το 1868 στην Ρώμη, την Φλωρεντία, τη Μάντουα και Βερόνα για επιτόπια εξέταση των προβλημάτων του, και στη συνέχεια στη Βιέννη, όπου φοίτησε στα τμήματα αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής, τελειοποιώντας την τεχνική του.³

Εφαρμογή των κλασικιστικών μελετών του με τονισμένα διακοσμητικά στοιχεία της Αναγεννήσεως και του Μανιερισμού συναντάμε σε έργα του, τα οποία ποικίλουν ως προς το μέγεθος και το είδος τους.⁴ Συγκεκριμένα, κατά τα έτη 1871 και 1872 έκτισε δύο θέατρα εκτός Αθηνών, ένα στην Πάτρα και ένα στην Ζάκυνθο, το οποίο καταστράφηκε από τους σεισμούς του 1953. Έργα του αποτελούν, επίσης, το Δημοτικό Θέατρο Αθηνών (1887-88) στην Πλατεία Κοτζιά, το οποίο κατεδαφίσθηκε και το Βασιλικό Θέατρο Αθηνών (1892-94). Στην Ερμούπολη Σύρου έκτισε το Δημαρχείο, στους Πεταλιούς τη θερινή διαμονή του βασιλέως Γεωργίου, και στην Αθήνα τα ανάκτορα του διαδόχου Κωνσταντίνου. Επίσης έκτισε πολλούς ναούς μεταξύ αυτών, τον σταυροειδή μετά τρούλου ναό στο Βέλλο, τον λιγότερο επηρεασμένο από δυτικά αρχιτεκτονικά στοιχεία ναό, στη συνέχεια τον ναό της Φανερωμένης στο Αίγιο με

1. Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται σε όσους με βοήθησαν στην αποτύπωση του κτηρίου, που έγινε το 1974 και ιδιαίτερα τον αποβιώσαντα Νικόλαο Πρόκο, εργοδηγό του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων.

2. Βλ. Russack 1992, 135-6· επίσης Κασσάνδρας 1939, 125-130.

3. Βλ. Παπαστάμος 1973, 36.

4. Για ένα πλήρη κατάλογο των έργων του Ερνέστου Τσίλλερ, βλ. Παπαστάμος 1973, καθώς επίσης Russack 1992.

εμφανή αναγεννησιακά στοιχεία, τον ναό των Εισοδίων Θεοτόκου στο Αίγιο και τον ναό των Βιλλίων, οι οποίοι παρουσιάζουν έντονα αναγεννησιακά και γοτθικά στοιχεία, τον απλού τύπου ναό του Αγίου Αθανασίου στον Πύργο, τον ναΐσκο του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα (τύπος ναού-μαυσωλείου) και τον ναό της Αγίας Τριάδος της οδού Πειραιώς, ένα από τα τελευταία εκκλησιαστικά του έργα (1915).

Άλλα σημαντικά κτήρια του Τσίλλερ είναι το υποκατάστημα της Εθνικής Τραπέζης στον Πειραιά, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στην οδό Φειδίου, το οποίο κατασκευάσθηκε με δωρεά του Ερρίκου Σλήμαν (1887) και το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (1906) στη λεωφόρο Αλεξάνδρας. Συνέταξε, επίσης, και το σχέδιο της προσόψεως του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, που έγινε με σχέδια του Λ. Λάνκε,⁵ καθώς και του Μουσουλίου του Ερρίκου Σλήμαν στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών.⁶

Το έργο αυτό του ανατέθηκε από τον Σλήμαν με συμβόλαιο, στοιχείο που προκύπτει από την ιδιόχειρη διαθήκη του.⁷ Ο ίδιος είχε γράψει στον Τσίλλερ:

«Ἐξῆσα ὄλον μου τὸν βίον ἐν μικρᾷ οἰκίᾳ· θέλω ὅμως νὰ διέλθω τὰ ὑπολοιπόμενα μοὶ ἔτη ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ· ζητῶ εὐρυχωρίαν καὶ οὐδὲν πλέον· ἔκλεξον οἰονδήποτε ρυθμὸν θέλης, οἱ μόνοι μου ὄροι εἶναι πλατεία μαρμαρινή κλίμαξ ἄγουσα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ ἄνω πατώματος καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τεράτσα».⁸

Στον συγκεκριμένο τομέα ο Τσίλλερ δημιούργησε δική του «σχολή», αφού κατασκεύασε πλήθος επαύλεων και απλών αστικών κατοικιών με μεγάλη ποικιλία μορφών.⁹ Βάσει των σχεδίων του, που φυλάσσονται στην Εθνική Πινακοθήκη, μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες: α) μέγαρα, β) αστικές κατοικίες και γ) εξοχικές επαύλεις.¹⁰ Αξιοσημείωτα παραδείγματα είναι η οικία Μελά (παλαιά Κεντρικό Ταχυδρομείο, 1882), η οικία Κούπα επί της οδού Πανεπιστημίου, η οικία Πε-

σμαζόγλου επί της Ηρώδου Αττικού και η οικία Σταδάτου (1895) επί της πλατείας Ριγίλλης.

Σημαντικότερες είναι, όμως, και οι αρχαιολογικές του μελέτες. Είναι ο πρώτος σοβαρός ανασκαφέας και μελετητής του Διονυσιακού Θεάτρου (κατά τα έτη 1862 και 1865) μαζί με τον αρχιτέκτονα J.H. Strack. Το 1864 ανέσκαψε στον λόφο Balli Dag υπό τη διεύθυνση του Johann Georg Hahn.¹¹ Το 1868, μάλιστα, παρέδωσε στον Σλήμαν τα σχέδια και τους χάρτες της συγκεκριμένης ανασκαφής, γεγονός που αποτέλεσε την αρχή της γνωριμίας τους.¹² Κατά τα έτη 1869-1870 ανέσκαψε το Παναθηναϊκό Στάδιο σε οικόπεδο, που είχε αγοράσει ο ίδιος μερικά χρόνια πριν.¹³ Επίσης ασχολήθηκε με τη μελέτη των καμπυλοτήτων των αρχαίων ναών.¹⁴ Εκπόνησε μελέτες για τους αγωγούς ύδρευσης της αρχαίας Αθήνας και έκανε μετρήσεις στα τείχη των αρχαίων Ελευθερών.¹⁵

Γενικώς, το έργο του Τσίλλερ είναι έντονα επηρεασμένο από τον Κλασικισμό και την Αναγέννηση, έχει ενσωματωμένα έντονα αναγεννησιακά στοιχεία, και θα μπορούσε να σχετισθεί με τον Μανιερισμό, μορφολογική έκφραση που εντάσσεται μεταξύ Αναγέννησης και Μπαρόκ.¹⁶ Το σύνολο των εργασιών και των ερευνών του οδήγησε στην έδρα της αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου και στη θέση του Διευθυντού Δημοσίων Έργων. Με αυτή την αφορμή ασχολήθηκε με τα έργα δειροφύτευσης και διαμόρφωσης του λόφου του Λυκαβηττού, τα οποία δυστυχώς δεν υλοποιήθηκαν. Τέλος, παρέμεινε στην Ελλάδα μέχρι το θάνατό του, αφού έζησε 63 χρόνια στην Αθήνα.¹⁷

II. Το Ιλίου Μέλαθρον

Το Ιλίου Μέλαθρον¹⁸ αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του Νεοκλασικισμού στη χώρα μας, η άνδισή του οποίου στην Ευρώπη συνέπεσε με την ίδρυση του νέου

5. Βλ. Κορρές 1983, 343-351.

6. Για το Μουσουλίου του Σλήμαν στο Α' Νεκροταφείο βλ. Κορρές 1974, και ιδίως Ziller 1894, 391. Ο Bierer 1897, III-112, αναφέρει και το όνομα του γλύπτη Κανάκη, ως εκτελεστή των γλυπτών του Μουσουλίου· βλ. επίσης Russack 1992, εικ. 125.

7. Βλ. Κορρές 1974α, 45-59, εικ. 1-7, ειδικά βλ. 54.

8. Βλ. Κορρές 1977, 82 και σημ. 6.

9. Μεταξύ των επιδέξιών αρχιτεκτόνων της «σχολής» Τσίλλερ αναφέρεται και ο Πάνος Καραθανασόπουλος, έργο του οποίου ήταν πιθανότατα η Αγορά του Άργους, βλ. Δωροβίνη 1990, 84-86.

10. Βλ. Παπαστάμος 1973, 45 κ.ε.

11. Hahn 1865.

12. Βλ. Russack 1992, 162 και σημ. 99· Παπαστάμος 1983, 51· Schliemann 1869, 143.

13. Βλ. Russack 1992, 161, εικ. 126, 127 και σημ. 97.

14. Βλ. Russack 1992, 162-166· Ziller 1865.

15. Ziller 1877, 107-131. Ziller 1879.

16. Παπαστάμος 1973, 29.

17. Πέθανε στην Αθήνα το 1923 σε ηλικία 85 ετών.

18. Για το Ιλίου Μέλαθρον βλέπε Ziller 1881, 1-2· Κορρές 1977, 75 κ.ε· Κορρές 1981, 109-116· Κορρές 1974β, 231-251· Κορρές 1974γ, 709, 856α, 902, 907, 1217, 1362, 1977, 2120· Κορρές 1979β, 295-296 καθώς και Κορρές 1984, 101-106. Βλ. επίσης Παπαστάμος 1973, 49-51· Meyer 1969, 37, 133, 157, 162· Russack 1942, 150 (και την ελληνική μετάφραση Russack 1992, 158).

Ελληνικού κράτους.¹⁹ Για την Ελλάδα εκπροσωπεί την μετά την απελευθέρωση περίοδο της αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας, που καθιερώθηκε κυρίως από τους Γερμανούς αρχιτέκτονες που εργάσθηκαν στο νεοσύστατο κράτος και συνεχίσθηκε ως τις αρχές του εικοστού αιώνα. Τα νεοκλασικά κτήρια συναντώνται εκτός της Αθήνας και του Πειραιά και σε όλες τις επαρχιακές πόλεις, που ανοικοδομήθηκαν την περίοδο αυτή και αποτελούν σήμερα μεγάλο τμήμα της νεώτερης πολιτισμικής μας κληρονομιάς.

Ο Τσίλλερ επέλεξε έναν τύπο της Ιταλικής Αναγέννησης προσαρμοσμένο στον Νεοκλασικισμό. Σε σχέση με τον διάκοσμο, ακολουθήθηκαν βάσει συμφωνίας με τον Σλήμαν πομπησανοί ρυθμοί, σύμφωνα με τους λόγους του Goethe και, κυρίως, με τις υποδείξεις του τρίτου έργου του Zahn.²⁰ Η σύλληψη για την όλη διακόσμηση πρέπει να ανήκει στον Τσίλλερ, τόσο αυτή των μωσαϊκών δαπέδων,²¹ όσο και εκείνη του ζωγραφικού διακόσμου. Η επιλογή της, όμως, έγινε μετά από μακρό διάλογο με τον Σλήμαν.

Η κατασκευή των μωσαϊκών δαπέδων ανατέθηκε σε ειδικούς Ιταλούς ψηφοδέτες, ενώ ο ζωγραφικός διάκοσμος αποτέλεσε έργο ζωγράφων από τη Βαυαρία και τη Βιέννη. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και ο G. Subic, ο οποίος κατά τα έτη 1879 και 1880 ζωγράφισε τις Πομπησανοί ρυθμοί τοιχογραφίες σε δέκα έξι δωμάτια, τις ζωγραφικές συνθέσεις του εσωτερικού και των δύο εξωστών του κτηρίου, καθώς και τις συνθέσεις των φατωμάτων αυτών με τις παραστάσεις των Μουσών.²²

Τα ψηφιδωτά δάπεδα αναφέρονται σε παραστάσεις των ευρημάτων της Τροίας. Στο κτήριο τοποθετήθηκαν, επίσης, πήλινα αγάλματα, αντίγραφα αρχαίων ελληνικών πλαστικών έργων. Σε πολλά σημεία του διακόσμου έγινε χρήση επιγραφών από αρχαία κείμενα, με μία ιδιαίτερη προτίμηση στο «Έργα και Ημέραι» του Ησιόδου, η οποία πιθανότατα οφείλεται στον Σλήμαν.²³ Την ανέγερση επέβλεψε και ο φίλος του Σλήμαν Β. Δροσινός, ενώ συχνή ήταν και η εποπτεία του ίδιου του Σλήμαν, κυρίως σε θέματα που σχετίζονταν με τη διακόσμη-

ση του κτηρίου.²⁴

III. Εξωτερικός χώρος (Εικ. 1)

Η ορθογώνια κάτοψη του Ιλίου Μελάδρου έχει διαστάσεις περίπου 25,50 μ. κατά την ανατολική και δυτική πλευρά του, δηλαδή την παράλληλη προς την οδό Πανεπιστημίου, και 23,25 μ. κατά τις κάθετες σε αυτές πλευρές. Το ύψος του κτηρίου στην πρόσοψη (Δ. πλευρά) είναι 17,70 μ. και στο εσωτερικό (Α. πλευρά) 16,30 μ.²⁵

Το 1923, οπότε το κτήριο πωλήθηκε από τη Σοφία Σλήμαν στο Ελληνικό Δημόσιο, έγινε ορθογώνια προσθήκη στη δυτική πλευρά του. Η προσθήκη αυτή έχει διαστάσεις 8,30 μ. κατά την παράλληλη προς την οδό Πανεπιστημίου πλευρά και 6,65 μ. κατά την κάθετη σ' αυτήν. Έχει καλύψει τα δύο αφιδωτά ανοίγματα, του πρώτου ορόφου που βρίσκονταν στην πλευρά αυτή, καθώς και τα αντίστοιχα παράθυρα του ισόγειου.²⁶ Το δώμα της προσθήκης αυτής φτάνει σε χαμηλότερη στάθμη από αυτή των μπαλκονιών του δευτέρου ορόφου του κτηρίου, έχει δηλαδή συνολικό ύψος 8,80 μ.

Το κτήριο στη δυτική του πλευρά έρχεται σε επαφή με την οδό Πανεπιστημίου, ενώ βορείως και νοτίως της πλευράς αυτής ένα κιγκλίδωμα με μαρμάρινο στηθαίο στο κάτω τμήμα φράσσει την αυλή προς τη λεωφόρο. Το χυτοσιδηρό αυτό κιγκλίδωμα αποτελείται από επαναλαμβανόμενα μεταξύ περιτέχνων κιονίσκων στοιχεία. Κάθε στοιχείο είναι διακοσμημένο με εραλδικές σφίγγες, που πατούν σε σειρά πέντε κύκλων διακοσμημένων με αγκυλωτούς σταυρούς, καθώς και πλούσιο φυτικό ελικοειδή διάκοσμο, το κεντρικό στοιχείο του οποίου καταλήγει σε γλαύκα με ανοικτές φτερούγες, πάνω στις οποίες εδράζεται το οριζόντιο στοιχείο της απόληξης. Δύο άλλες γλαύκες υπάρχουν στην απόληξη των κιονίσκων. Όμοια στοιχεία υπάρχουν και στις αυλόπορτες, τόσο στο βόρειο όσο και στο νότιο τμήμα της περιφραξής. Αυτές διαμορφώνονται με δύο ογκώδεις τετράγωνους μαρμάρινους πεσσούς με διακόσμηση από κυμάτια στη στέψη τους και φέρουν φανάρια.

19. Με τον όρο Νεοκλασικισμός συνήθως αναφερόμαστε στην επικράτηση του Κλασικισμού από τον 18ο και μετά. Για πληρέστερη μελέτη παραπέμπουμε σε σχετική βιβλιογραφία: Κορρές 1977· Δημακόπουλος 1981, 86 κ.ε.· Russack 1992.

20. Zahn 1829-1852.

21. Βλ. Ziller 1881.

22. Βλ. και Κορρές 1977, 87-92.

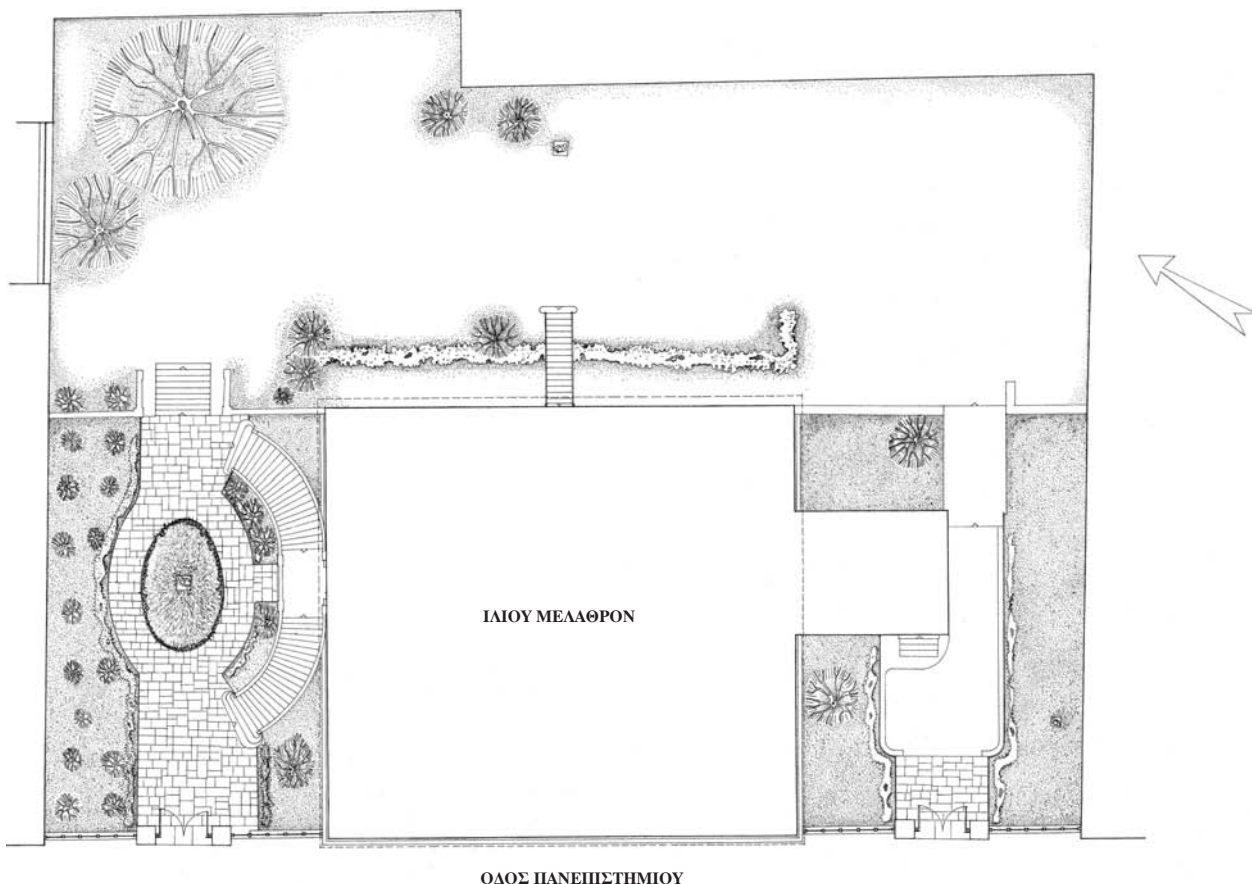
23. Βλ. Κορρές 1974β, 231-251 και Κορρές 1984, 101-106.

24. Σύμφωνα με τον Γ. Κορρέ το σχέδιο του Ιλίου Μελάδρου δεν είναι πρωτότυπο έργο, αλλά αντίγραφο της Villa Rossa της

Δρέσδης, της πρωτεύουσας της Σαξονίας απ' όπου καταγόταν ο Τσίλλερ. Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε τον βαθμό στον οποίο το κτήριο του Τσίλλερ μιμείται την αρχιτεκτονική της Villa Rossa, καθώς δεν δίνονται περαιτέρω πληροφορίες (Κορρές 1979β, 295-6, ειδικά σ. 295).

25. Υπολογιζόμενης και της τρίτατης μαρμάρινης βάσεως του κτηρίου, που υπάρχει σε όλες τις πλευρές εκτός από την ανατολική, οι διαστάσεις στη βάση του είναι 26,20 μ. και 23,70 μ. αντιστοίχως.

26. Βλ. Κορρές 1979β, 296.

Εικ. 1. Τοπογραφικό Ιλίου Μελάθρου.

Η αυλή περιβάλλει σε σχήμα Π το κτήριο από τις τρεις πλευρές του (βλ. Εικ. 1). Φέρει μαρμάρινη πλακόστρωση σε ορισμένα τμήματά του, σχηματίζει παρτέρια και είναι διακοσμημένη με τρία πήλινα αγάλματα σε μαρμάρινες βάσεις. Πρόκειται για τα μόνα διατηρούμενα στον χώρο του μνημείου αγάλματα. Στο βόρειο τμήμα της ανατολικής αυλής προ της εισόδου βρίσκεται η Αμαζών του Φειδίου (τύπος Mattei, Μουσείο Βατικανού), στα ανατολικά του κτηρίου ο οινοχών Σάτυρος του Πραξιτέλους (Δρέσδη), και στο εμπρός νότιο μέρος της ανατολικής αυλής ο Μελέαγρος του Σκόπα (Μουσείο Βατικανού). Μία κλίμακα συνδέει το βόρειο τμήμα της αυλής με το ανατολικό. Εκατέρωθεν αυτής υπάρχει μαρμάρινο στηθαίο με πήλινους κιονίσκους.

Η κύρια είσοδος βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του κτηρίου, όπου μία μνημειακή καμπύλη κλίμακα οδηγεί στον πρώτο όροφο. Η κλίμακα είναι συμμετρική και φέρει στηθαίο με μαρμάρινους κατακόρυφους κιονίσκους, από τους οποίους ο ακραίος έχει μορφή γεισί-

ποδος, με χειρολαβές και σιδερένια ελικοειδή κάγκελα. Ανάμεσα στα δύο σκέλη της κλίμακας υπάρχει η είσοδος του ισόγειου. Αυτή εξασφάλιζε την είσοδο στους χώρους των εκδημάτων του ισόγειου και αποτελούσε την είσοδο υπηρεσίας. Μία άλλη ευθύγραμμη μεταλλική κλίμακα στην ανατολική πλευρά του κτηρίου εξασφάλιζε την επικοινωνία της τραπεζαρίας με την αυλή και εξυπηρετούσε τις ανάγκες της κυρίως κατά τις δεξιώσεις. Έχει και αυτή ελικοειδή κάγκελα. Σήμερα στην ανατολική πλευρά του προσκτίσματος υπάρχει μία πόρτα. Αρχικώς, όμως, μόνο οι εισοδοί της βόρειας πλευράς και η μεταλλική κλίμακα της ανατολικής πλευράς εξασφάλιζαν την επικοινωνία του κτηρίου με τον χώρο της αυλής.

IV. Ισόγειο (Εικ. 2)

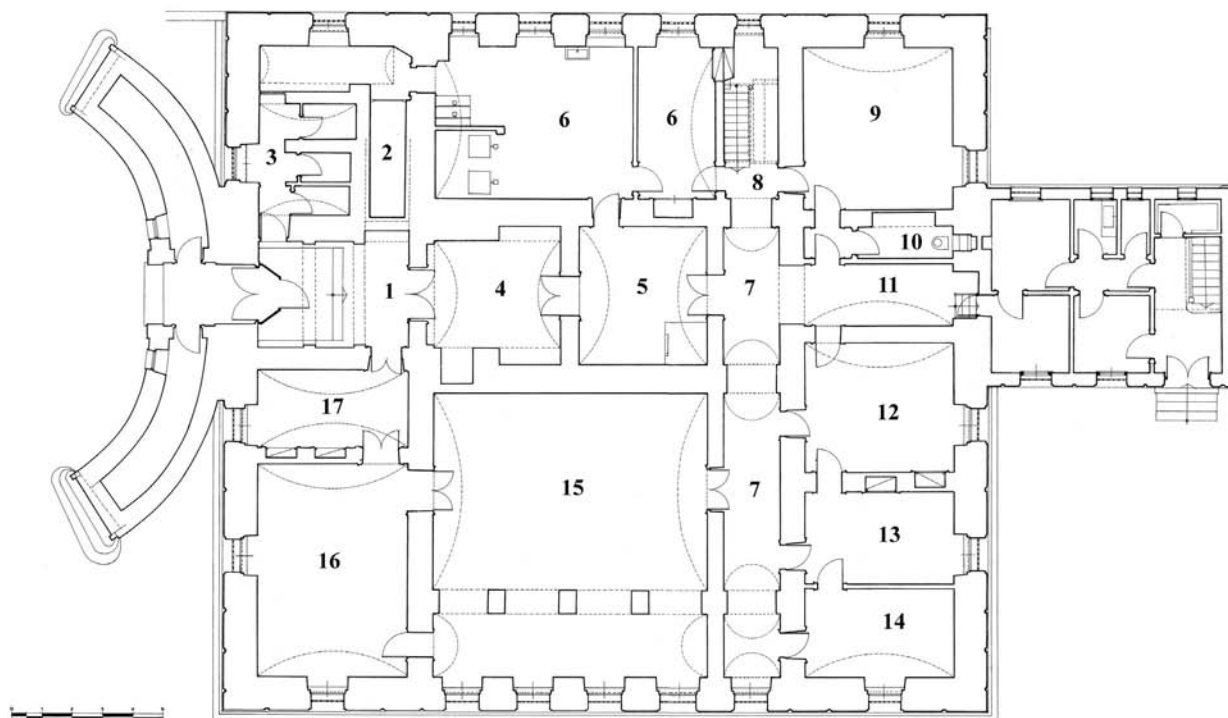
Το ισόγειο του κτηρίου περιελάμβανε στο ΒΔ του τμήμα το Μουσείο του Σλήμαν (15, 16, 17) και στο ΝΔ

τμήμα τους διαφόρους οικιακούς χώρους, δηλαδή δωμάτια υπηρεσίας (12, 13, 14), καθώς επίσης αποθήκες (3), κουζίνα (6), λουτρό (10).²⁷

Από την αυλή και μέσω ενός διαδρόμου που βρίσκεται κάτω από την τοξοειδή κλίμακα μπαίνουμε στο ισόγειο του κτηρίου. Ο χώρος υποδοχής (1) διακόπτεται από δύο σκαλοπάτια που δημιουργούν πλατύσκαλο, το οποίο αριστερά οδηγεί σε κλίμακα (2) που επικοινωνεί με τον α' όροφο και στα δεξιά με δύο δωμάτια (17 και 16), όπου στεγαζόταν το Μουσείο του Σλήμαν. Ακριβώς απέναντι από την είσοδο υπάρχει μεγάλη διπλή πόρτα, επάνω από την οποία είναι τοποθετημένο αντίγραφο δύο τριγλύφων και μετόπης στο μέσον, με το ανάγλυφο του Ηλίου εποχούμενου τεθρίππου, από τον ελληνιστικό ναό της Αθηνάς στην Τροία.²⁸ Η κάλυψη του χώρου της υποδοχής γίνεται με οριζόντια επίπεδη οροφή στα βόρεια, κεκλιμένη επίπεδη οροφή στο κέντρο και στη θέση του πλατύσκαλου με χαμηλό θόλο, με άξονα Α-Δ. Στους τοίχους και την οροφή του χώρου είναι ζωγραφι-

σμένοι Ερωτιδαίς, ενώ εντός πλαισίων είναι ζωγραφισμένα ευρήματα από τις Μυκήνες (ενώτιον, οκτάπους και πεταλούδα), καθώς επίσης και ανθρωπόμορφα αγγεία από την Τροία.

Διασχίζοντας τη διπλή πόρτα στη νότια πλευρά του προδαλάμου εισερχόμαστε σε δύο συνεχόμενους ορθογώνιους χώρους (4 και 5), καλυπτόμενους με κυλινδρικές καμάρες με άξονα κατευθύνσεως Β-Ν. Ο πρώτος χώρος (4) δεν επικοινωνεί σήμερα παρά μόνο με τον συνεχόμενο στα νότια αυτού δεύτερο χώρο (5). Μία εσοχή, όμως, στον δυτικό τοίχο του φανερώνει ότι αρχικά επικοινωνούσε με τη μεγάλη αίθουσα του Μουσείου. Συνεπώς, η κίνηση στο Μουσείο θα ήταν κυκλική και μπορούσε κανείς να ξεκινήσει από τον χώρο αυτό, να συνεχίσει στη μεγάλη αίθουσα (15) και από αυτή στη ΒΔ (16) και την γειτονική της στα Α (17), και κατόπιν να εξέλθει. Ο δεύτερος χώρος έχει πλατύτερη καμάρα με άνοιγμα 4,60 μ. έναντι 3,57 μ. του πρώτου. Το κλειδί του βρίσκεται ελαφρώς ψηλότερα από το προηγούμενο, αφού έχει

Εικ. 2. Ιλίου Μέλαθρον. Κάτοψη ισογείου.

27. Σχετικά με τη χρήση των χώρων από τον Σλήμαν, βλ. Rus-sack 1992, 159 και Κορρές 19746, 236. Στην περίοδο που στεγαζόταν στο κτήριο ο Άρειος Πάγος, δηλαδή από το 1934 μέχρι τη μεταφορά του στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, στο Ισό-

γειο στεγαζόταν τα αρχεία, γραφεία Γραμματείας, τουαλέτες και άλλοι βοηθητικοί χώροι (από το 1929 μέχρι 1934 στεγαζόταν το Συμβούλιο Επικρατείας).

28. Βλ. και Κορρές 1977, 94-95.

ύψος 3,85 μ. έναντι 3,69 μ. του άλλου, ενώ οι γενέσεις και των δύο τάξεων βρίσκονται στην ίδια στάθμη, περίπου σε ύψος 2,90 μ. Ο δεύτερος χώρος (5) επικοινωνεί τόσο με τον βοηθητικό χώρο στα Α (6), όσο και με μακρύ διάδρομο στα νότια αυτού. Ο τελευταίος (7) καλύπτεται από κυλινδρικό θόλο που καταλαμβάνει όλο το δυτικό τμήμα από την προέκταση προς Ν του Α τοίχου του νότιου συνεχόμενου χώρου (5) μέχρι τον εξωτερικό δυτικό τοίχο. Η καμάρα αυτή έχει άξονα Α-Δ και διακόπτεται από δύο τόξα· το ένα απ' αυτά αντιστοιχεί στην προέκταση του δυτικού τοίχου του νότιου από τους συνεχόμενους κεντρικούς χώρους (5) και το άλλο στη συνέχεια προς τα νότια της τοξοστοιχίας που υπάρχει στο δυτικό τμήμα της μεγάλης αίθουσας. Έτσι, η καμάρα διαιρείται σε τρία τμήματα, το μεσαίο από τα οποία έχει ελαφρώς ψηλότερο κλειδί 3,80 μ. περίπου έναντι 3,70 μ. των δύο άλλων.

Στη θέση που καταλήγει η καμάρα στα Α υπάρχει ένας τοίχος, ο οποίος παρουσιάζει ένα άνοιγμα σε σχήμα Π, από το οποίο περνάμε σε ένα χώρο δευτέρου κλιμακοστασίου (8). Αμέσως ανατολικά του τοίχου αυτού υπάρχει χαμηλός θόλος κυλινδρικού τμήματος με κατεύθυνση παράλληλη με τον τοίχο επί του οποίου πατάει στα δυτικά, ενώ ανατολικά πιθανότατα στηρίζεται σε σιδηρά δοκό τύπου Τ. Η χαμηλή αυτή καμάρα αποτελεί το πλατύσκαλο του επάνω ορόφου. Άλλες δύο παρόμοιες χαμηλές καμάρες, που στηρίζονται πιθανότατα σε δύο παρόμοιες δοκούς που πατούν στους κάθετους τοίχους, συναντάμε στις θέσεις των πλατυσκάλων, που υπάρχουν στα ενδιάμεσα του ισογείου και του πρώτου ορόφου. Τμήματα καμαρών περίπου σε τέταρτα κυλίνδρου φέρουν την κλίμακα. Τα τμήματα αυτά στηρίζονται, το μεν χαμηλότερο στο έδαφος και στη δυτική δοκό της χαμηλής καμάρας του ενδιάμεσου πλατυσκάλου του ισογείου, το δε ψηλότερο, ακριβώς επάνω από το προηγούμενο, προς τα Δ πατάει στην Α δοκό της χαμηλής καμάρας του πλατυσκάλου του α' ορόφου, και προς τα Α στη δυτική δοκό του ενδιάμεσου πλατυσκάλου, μεταξύ πρώτου και δευτέρου ορόφου. Με δύο άλλα όμοια τμήματα τόξου, που βρίσκονται το ένα πάνω από το άλλο και πλησιάζουν και αυτά το τέταρτο του κυλίνδρου, φτάνουμε από το πλατύσκαλο μεταξύ ισογείου και πρώτου ορόφου στον πρώτο όροφο, καθώς από το πλατύσκαλο μεταξύ πρώτου και δευτέρου ορόφου στο πλατύσκαλο του τελευταίου. Τα τμήματα αυτά των καμαρών στηρίζονται στις δυτικές δοκούς των ενδιάμεσων πλατυσκάλων και στις ανατολικές δοκούς των καμαρών των πλατυσκάλων πρώτου και δευτέρου, όμοια με τις αντίστοιχες χαμηλότερες τους κατασκευές.

Το πλατύσκαλο διαμορφώνεται και στον δεύτερο όροφο όμοια με τα χαμηλότερα.

Έτσι λοιπόν με την παρεμβολή των κανονικών χαμηλών καμαρών των πλατυσκάλων και με τη στήριξη σ' αυτές κεκλιμένων καμαρών διαμορφώνεται ο φορέας της κλίμακας από το ισόγειο μέχρι το δάπεδο του δευτέρου ορόφου και επ' αυτού τοποθετούνται οι βαθμίδες. Η όλη κατασκευή προδίδει τη χρήση οπτοπλίνθων στη διαμόρφωση του φορέα. Το κλιμακοστάσιο έχει συνολικό πλάτος όσο και ο επιμήκης διάδρομος στη συνέχεια του, δηλαδή 1,80 μ. Αυτό θα εξυπηρετούσε κυρίως τις ανάγκες κίνησης του προσωπικού, αφού εξασφάλιζε μεταξύ των άλλων την επικοινωνία της κουζίνας με την τραπεζαρία και ψηλότερα με τα υπνοδωμάτια.

Νοτίως του επιμήκους διαδρόμου και του κλιμακοστασίου υπάρχουν τρία δωμάτια (12, 13, 14) προς τα δυτικά, ένας διάδρομος που φέρει προς την προσθήκη (11), ένα λουτρό (10), και ένα άλλο μεγάλο δωμάτιο προς τα ανατολικά (9). Όλοι αυτοί οι χώροι καλύπτονται με κυλινδρικό θόλο, το ύψος του οποίου μεταβάλλεται λόγω της κλίσης του δαπέδου από Α προς Δ από 3,70 μ. έως 3,82 μ. και τα κλειδιά από 2,95 μ. έως 2,98 μ. Αντιστοίχως, οι δύο χώροι δυτικά του προθαλάμου, καλύπτονται με καμάρα κατεύθυνσης Α-Δ. Ο χώρος στο μέσον της ανατολικής πλευράς (6), στα Α των συνεχόμενων κεντρικών χώρων (4 και 5) καλύπτεται με καμάρα κατευθύνσεως Β-Ν και χρησίμευε ως κουζίνα.

Η μεγάλη αίθουσα διαστάσεων 9,10 μ. (Β-Ν) και 9,45 μ. (Α-Δ), που αποτελούσε και την κύρια αίθουσα του Μουσείου (15), διαιρείται σε δύο τμήματα με μία κιονοστοιχία. Αυτή σχηματίζεται με τρεις ορθογώνιους πεσσούς διαστ. 0,60 X 0,80 μ. Το εσωτερικό τμήμα, που είναι το μεγαλύτερο, έχει πλάτος 6,55 μ., ενώ το εξωτερικό, που αντιστοιχεί στους υπερκείμενους εξώστες, έχει πλάτος 2,10 μ. Το κάθε ένα από τα δύο αυτά τμήματα καλύπτεται με καμάρα. Στη συμβολή των τόξων με τις καμάρες, επειδή το κλειδί του τόξου προχωρεί ψηλότερα από την γένεση της καμάρας, δημιουργείται μία στερεοτομία κυλίνδρων και προς τους δύο κυλινδρικούς θόλους. Η κατασκευή μοιάζει με αυτές που συναντάμε στους εξώστες.

Η κάλυψη των χώρων της βόρειας γωνίας (3) είναι πιο πολύπλοκη. Από μία πόρτα που υπάρχει σε άμεση επαφή με τον βόρειο τοίχο στον χώρο του προθαλάμου μπαίνουμε σε ορθογώνιο χώρο (τουαλέτες κατά τη λειτουργία του Αρείου Πάγου, αποθήκη στην παλαιότερη χρήση του κτηρίου), ο οποίος καλύπτεται από καμάρα με άξονα κατευθύνσεως Α-Δ. Νοτίως του χώρου αυτού

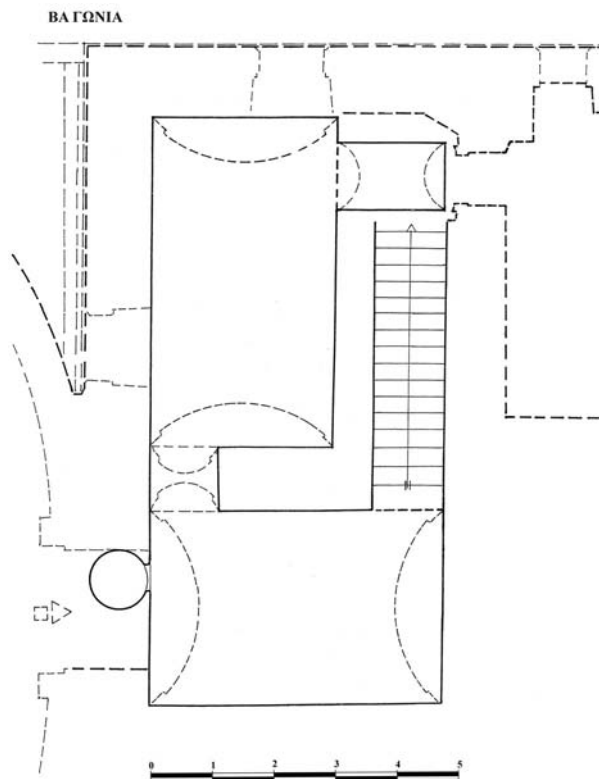
υπάρχει μία δεύτερη κλίμακα, η οποία κατεβαίνει στο υπόγειο του κτηρίου και ξεκινάει σε απόσταση 1,99 μ. από τον ανατολικό τοίχο. Στα Α του ορθογωνίου χώρου και της κλίμακας υπάρχει επιμήκης χώρος που καλύπτεται από καμάρα πλάτους 1,25 μ., η οποία στα Α πατάει στο βόρειο τμήμα του εξωτερικού ανατολικού τοίχου του κτηρίου και στα Δ σε παράλληλο σ' αυτόν τοίχο του κτηρίου.

Η όλη κατασκευή του ισογείου είναι μία ισχυρή κατασκευή προορισμένη να κρατήσει τα φορτία των δύο υπερκείμενων ορόφων. Οι εξωτερικοί τοίχοι, χωρίς τον υπολογισμό της μαρμάρινης βάσης, έχουν πλάτος 1,12 μ. Από τους εσωτερικούς τοίχους εκείνοι που συνεχίζονται και στους υπερκείμενους ορόφους, δηλαδή οι παράλληλοι στους βόρειους και νότιους εξωτερικούς τοίχους είναι 0,84 μ. περίπου, ενώ οι δύο τοίχοι των συνεχόμενων κεντρικών χώρων 4 και 5, στην ανατολική και δυτική πλευρά αυτών έχουν πάχος 0,94 μ. περίπου. Μικρότερο είναι το πάχος του βόρειου τοίχου του επιμήκους διαδρόμου (0,60 μ.). Βασικός προορισμός του ήταν να φέρει τα φορτία της καμάρας που τον καλύπτει. Ο τοίχος στα Δ του προθαλάμου, που φέρει τα φορτία των υπερκείμενων τοίχων, έχει πάχος 0,74 μ., ενώ ο τοίχος στα Α του προθαλάμου, που φέρει τα φορτία των κιόνων, έχει πάχος 0,96 μ. περίπου.

V. Υπόγειο (Εικ. 3)

Το υπόγειο του κτηρίου είναι μικρό. Από την κλίμακα στη βορειοανατολική γωνία του ισογείου κατεβαίνουμε σε έναν πρώτο χώρο που θρίσκεται κάτω από τον προθάλαμο· οι διαστάσεις του είναι 4,87 μ. κατά την κατεύθυνση Β-Ν και 3,25 κατά την κατεύθυνση Α-Δ. Ο χώρος καλύπτεται με χαμηλή καμάρα με κατεύθυνση Β-Ν, της οποίας το ύψος στο κλειδί είναι μόνο 2,10 μ.

Ο χώρος αυτός επικοινωνεί με ένα δεύτερο χώρο στα ανατολικά του με ένα άνοιγμα, που υπάρχει στον ανατολικό τοίχο του σ' επαφή με τη βόρεια πλευρά του. Το άνοιγμα αυτό διαμορφώνεται επίσης με καμάρα, που πατάει στον βόρειο τοίχο και τον διαχωριστικό, που έχει πλάτος 1,07 μ. Η καμάρα αυτή, επειδή το κλειδί της υπερβαίνει το ύψος της γένεσης της προηγούμενης καμάρας, δημιουργεί στερεοτομία κυλίνδρων. Ο χώρος στα Α ξεκινάει από τον διαχωριστικό τοίχο και με μήκος 5,46 μ. φτάνει μέχρι τον ανατολικό εξωτερικό τοίχο. Συνεπώς, δεν καταλαμβάνει μόνο τον χώρο κάτω από τον ορθογώνιο χώρο στα Α του προθαλάμου, αλλά και

Εικ. 3. Ιλίου Μέλαθρον. Κάτοψη υπογείου.

το πλάτος του επιμήκους χώρου στα δυτικά αυτού. Το πλάτος του χώρου είναι 3,07-3,17 μ. Καλύπτεται από χαμηλή καμάρα όμοια με τον προηγούμενο, με ύψος στο κλειδί 2,05 μ. και άξονα Α-Δ. Κοντά στον ανατολικό τοίχο και σε απόσταση 0,40 μ. απ' αυτόν ανοίγεται προς Ν, κάτω από το πλατύσκαλο, μία εσοχή ανοίγματος 1,06 μ. και βάθους 1,80 μ. περίπου, που καλύπτεται από καμάρα.

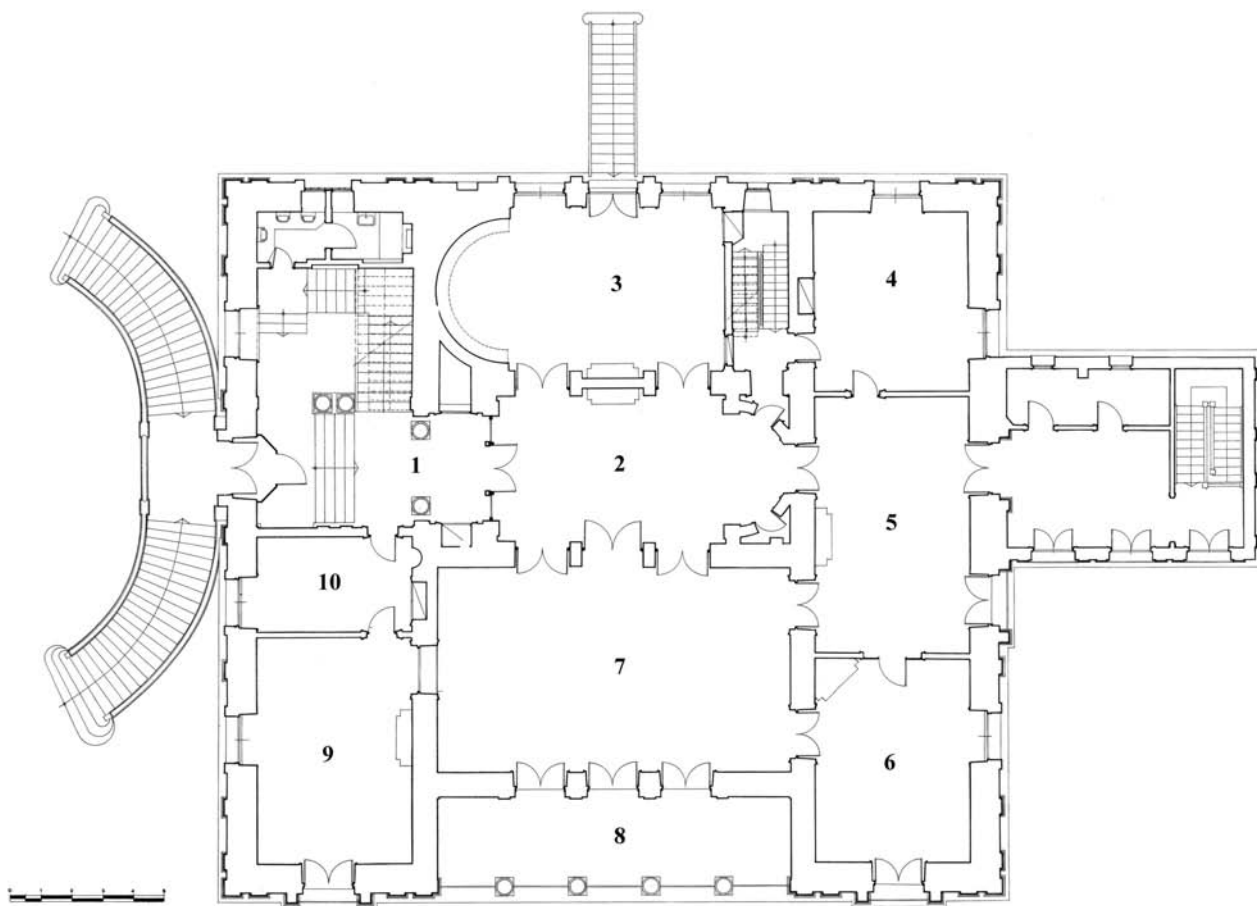
Στον πρώτο χώρο μέσα στο πλάτος του βόρειου τοίχου, σε θέση που αντιστοιχεί κάτω από το άνοιγμα της εισόδου υπάρχει μία οπή στον τοίχο, η οποία προς τα κάτω σχηματίζει πηγάδι.²⁹

VI. Α' όροφος (Εικ. 4)

Στον όροφο εισερχόμαστε από τη βόρεια πλευρά σε έναν εντυπωσιακό προθάλαμο (I), ο οποίος στη στάθμη του δαπέδου του διαιρείται σε τρία τμήματα με την παρεμβολή μίας κλίμακας τεσσάρων βαθμίδων, που ξεκινούν ανατολικά από τη βάση δύο ραδινών ιωνικών κιόνων. Στο πρώτο αυτό βόρειο τμήμα του προθαλάμου

29. Ο Τσίλλερ ήταν γνώστης των υδάτων της Αθήνας σε μεγάλο

βαθμό, και μελετητής των αρχαίων υδραγωγείων της.

Εικ. 4. Ιλίου Μέλαθρον. Κάτοψη α' ορόφου.

εισχωρεί ο ημιεξαγωνικός ανεμοφράχτης και στα Α του καταλήγει η κλίμακα που φέρει από το ισόγειο. Από τη βραχεία και πλατειά αυτή κλίμακα φτάνουμε σε μεγάλο πλατύσκαλο· αυτό διαιρείται σε δύο τμήματα με την παρεμβολή δύο κιόνων, ιωνικού ρυθμού, όμοιων με αυτούς της ανατολικής πλευράς του προθαλάμου, που στηρίζουν ένα τόξο. Το βόρειο τμήμα του πλατύσκαλου εντάσσεται στο χώρο του κλιμακοστασίου και στα Α αυτού ξεκινάει η κλίμακα ανόδου στον δεύτερο όροφο. Το νότιο τμήμα του αποτελεί μία εσοχή του χώρου του προθαλάμου προς τον χώρο της κεντρικής αίθουσας υποδοχής του συγκεκριμένου ορόφου και χωρίζεται από την αίθουσα αυτή με ξύλινο υαλοστάσιο, πάνω από την πόρτα του οποίου υπάρχει επιγραφή, από το «Έργα και Ημέραι» του Ησιόδου (στ. 361-362). Πρόκειται για την πρώτη από τις πολλές επιγραφές του κτηρίου που βλέπει ο επισκέπτης και σχετίζεται με το όλο έργο και τον χαρακτήρα του Σλήμαν.³⁰

Το υπέρθυρο της πόρτας εισόδου στον όροφο είναι τοξωτό εξωτερικά και εσωτερικά. Το τόξο αυτό έχει αντίστοιχο του προς νότο, το φερόμενο επί των δύο ιωνικών κιόνων που υπάρχουν στη μέση του νότιου πλατύσκαλου. Στην ανατολική και τη δυτική πλευρά του προθαλάμου υπάρχει ζεύγος τόξων. Τα ανατολικά τόξα πατούν στο κέντρο επί του ζεύγους των ιωνικών κιόνων και στα Β και Ν τα αντίστοιχα στις πλευρές αυτές σε ελαφρά εξέχουσες (ως 0,05 μ.) ορθογώνιες παραστάδες, ουσιαστικός βέβαια στους τοίχους. Αντίστοιχα στη δυτική πλευρά του προθαλάμου διαμορφώνονται δύο αβαθή τόξα, τα οποία στο κέντρο στηρίζονται στο ζεύγος των παραστάδων και στα Β και Ν σε τμήματα παραστάδων στις ΒΔ και ΝΔ γωνίες του ορθογωνίου προθαλάμου. Τα δυτικά τόξα τοποθετούνται ουσιαστικά για τη συμμετρία της κατασκευής. Οι ορθογώνιες παραστάδες φέρουν επίκρανο με κυμάτια. Τα έξι αυτά τόξα στηρίζουν μία κάλυψη του ορθογωνίου τμήματος του

30. Για μια αναλυτική παρουσίαση βλ. Κορρές 1974β· Κορρές

1984.

προδαλάμου, που αντιστοιχεί στο κλιμακοστάσιο, με σκαφοειδή δόλο. Τα τόξα επεκτείνονται στο εσωτερικό δημιουργώντας διείσδυση στον σκαφοειδή δόλο με εξαιρετικό αισθητικό αποτέλεσμα. Στην κορυφή του σκαφοειδούς δόλου υπάρχει ένα ορθογώνιο επίπεδο, στο οποίο είναι ζωγραφισμένη η παράσταση του άρματος του Ηλίου και της Ηούς, που φέρουν το φως της ημέρας μετά την απομακρυνόμενη νύκτα.³¹ Ο προδάλαμος διακοσμείται, επίσης, με ζωγραφική απεικόνιση Ερωτιδών, αντωπών Σφιγγών, και άλλων ελληνοπρεπών παραστάσεων.

Η κλίμακα είναι πλατεία. Οι βαθμίδες στον πρώτο και δεύτερο όροφο έχουν πλάτος 1,80 μ., ενώ το συνολικό πλάτος του κλιμακοστασίου (B-N) είναι 5,06 μ. και πληροί στο ακέραιο τον μοναδικό όρο του Σλήμαν στον Τσίλλερ κατά την ανάθεση του έργου. Η κατασκευή των βαθμίδων είναι εξ ολοκλήρου από μονολιθικό για κάθε μία μάρμαρο. Το κάθε μάρμαρο πακτώνεται στον τοίχο και με λοξή εγκοπή στηρίζεται στο μάρμαρο της υποκείμενης βαθμίδας, έτσι, ώστε να δημιουργείται ένας ενιαίος φορέας που μεταβιβάζει τα φορτία στις στηρίξεις. Στη δυτική πλευρά οι κλίμακες στηρίζονται επί των φορέων των πλατυσκάλων, δηλαδή στον τοίχο του ισογείου στην ανατολική πλευρά του προδαλάμου, και στα τόξα της ανατολικής πλευράς των προδαλάμων-πλατυσκάλων των δύο ορόφων. Στην ανατολική πλευρά οι κλίμακες του ισογείου και του πρώτου ορόφου στηρίζονται σε τοίχους παράλληλους στον ανατολικό τοίχο του κτηρίου, του μεν ισογείου στον πρώτο παχύ τοίχο του καλυπτόμενου με καμάρα ορθογώνιου χώρου Α του προδαλάμου, του δε πρώτου ορόφου στον δεύτερο παχύ τοίχο του χώρου αυτού. Του δεύτερου ορόφου οι κλίμακες στηρίζονται σε μαρμάρινο επίπεδο πλατύσκαλο που εδράζεται στους τρεις τοίχους του κλιμακοστασίου, εκ των οποίων ο ανατολικός και ο βόρειος είναι εξωτερικοί. Η κλίμακα του ισογείου πλάτους 1,44-1,57 μ. και η κλίμακα του ορόφου έχουν δύο ενδιάμεσα τετραγωνικά πλατύσκαλα στην ανατολική πλευρά τους, στην προέκταση των μεγάλων τμημάτων των κλιμάκων. Τα τετραγωνικά αυτά πλατύσκαλα συνδέονται με πέντε και τέσσερις βαθμίδες αντίστοιχα. Η κλίμακα φτάνει μέχρι του δώματος και φέρει όμορφο χυτοσιδηρό κάγκελο με φυτικά στοιχεία.

Από τον προδάλαμο εισερχόμαστε στον κεντρικό χώρο 2, μία αίθουσα υποδοχής διακοσμημένη με ζω-

φόρο με την ιστορία των ανασκαφών Τροίας και Μυκηνών. Ο χώρος διαμορφώνεται στα νότια με ημικυκλική αιψίδα, η οποία εγγράφεται στο ορθογώνιο σχήμα των τοίχων. Επικοινωνεί προς Α με τον χώρο της τραπεζαρίας (3) με δύο πόρτες, ανάμεσα στις οποίες υπάρχουν θανμάσια μαρμάρινα τζάκια με τέσσερις γεισίποδες.³² Η τραπεζαρία φέρει αιψίδα αντίστοιχη με αυτήν της κεντρικής αίθουσας, αλλά προς τη βόρεια πλευρά της. Παλαιά επικοινωνούσε με το πλατύσκαλο της δευτερεύουσας κλίμακας με πόρτα και έφερε κατακόρυφο ξύλινο χώρο, πιθανώς αναβατορίου για την μεταφορά φαγητών και άλλων αναγκαίων από την υποκείμενη κουζίνα.

Στη νότια πλευρά του ορόφου υπάρχουν τρία δωμάτια, από τα οποία το 4 ήταν ο ξενώνας, ενώ η αίθουσα 7 ήταν χώρος κοινωνικών εκδηλώσεων που συνδυαζόταν με τον κεντρικό χώρο 2 στα Β αυτού. Οι προς Δ του προδαλάμου-πλατύσκαλου χώροι (9 και 10) χρησιμοποιούν επίσης για κοινωνικές εκδηλώσεις σε επικοινωνία τη μεγάλη αίθουσα δεξιώσεων στο κέντρο της δυτικής πλευράς (οι χώροι αυτοί στέγαζαν γραφεία κατά τη διάρκεια της λειτουργίας εκεί του Αρείου Πάγου).

Ο σπουδαιότερος χώρος του ορόφου βρίσκεται στα Δ της κεντρικής αίθουσας στο μέσον της δυτικής πλευράς, προς την οδό Πανεπιστημίου (7). Ήταν η αίθουσα των δεξιώσεων του Σλήμαν και αίθουσα συνεδριών κατά τη λειτουργία του Αρείου Πάγου. Οι διαστάσεις της ανατολικής αυτής αίθουσας είναι 11,43 μ. στο μήκος (B-N) και 6,59-6,62 μ. στο πλάτος (A-Δ). Επικοινωνεί με την κεντρική αίθουσα με τρεις μεγάλες διπλές πόρτες και για την ανάληψη των φορτίων. Ο τοίχος του ισογείου στη θέση αυτή αντικαθίσταται από δύο ορθογώνιους πεσσούς 0,40 x 0,80 μ. μεταξύ των τριών θυρών. Αντίστοιχα στην εξωτερική δυτική πλευρά του χώρου, ακριβώς απέναντι από τις προηγούμενες, ανοίγονται στο κεντρικό τμήμα του τρεις μπαλκονόπορτες και ανάμεσα σ' αυτές υπάρχουν δύο ορθογώνιοι πεσσοί 0,61-0,67 x 0,80 μ. Είναι φανερό ότι δεν υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ των πεσσών αυτών και εκείνων του ισογείου, αφού τα δύο ακραία τμήματα της πλευράς αυτής κλίνουν με τοίχους που καταλαμβάνουν περίπου τα ανοίγματα των ακραίων τόξων της τετραπλής τοξοστοιχίας του ισογείου. Τα δύο μεσαία ανοίγματα της τοξοστοιχίας του ισογείου αντιστοιχούν στα τρία του ορόφου. Είναι φανερό ότι οι φορείς αυτοί έχουν αντιμετωπισθεί ως επάλ-

31. Το θέμα επαναλαμβάνει τη σύνθεση του Guido Remi από το Palazzo Pallavicini-Rospigliosi της Ρώμης, έργο του 1613 και την αυτή σύνθεση του ανακτόρου του Βερολίνου, βλ.

Κορρές 1977, 101-2· Κορρές 1979, 296.

32. Αίθουσα ολομελείας επί Αρείου Πάγου.

λληλοι, χωρίς κατακόρυφη συνέχεια των επί μέρους στοιχείων τους. Οι πεσσοί τόσο στην ανατολική πλευρά της ανατολικής αίθουσας, όσο και στη δυτική συνδέονται με τόξα.

Ο εξώστης της μεγάλης αίθουσας έχει μήκος όσο και η αίθουσα (11,43μ.) και πλάτος 2,65 μ. περίπου μέχρι την εξωτερική στηριζόμενη σε τέσσερις ραδινούς κίονες τοξοστοιχία (8). Στεγάζεται με κυλινδρικό δόλο με άξονα Β-Ν, που στηρίζεται εσωτερικά μεν στους τοίχους και την εσωτερική κιονοστοιχία εξωτερικά δε στην ιωνική κιονοστοιχία. Η εξωτερική τοξοστοιχία καταλήγει Β και Ν σε ελαφρά εξέχοντες ορθογώνιους πεσσούς με δωρικά επίκρανα. Τα τόξα επεκτείνονται, ελαφρά κεκλιμένα, προς τον δόλο και δημιουργούν στερεοτομίες. Στον δόλο και στους τοίχους της στοάς υπάρχουν ωραίες τοιχογραφίες. Στα πέντε ανοίγματα του εξώστη έχουν τοποθετηθεί όμοια με τα μπαλκόνια κάγκελα.

Τα ανοίγματα του πρώτου ορόφου διαμορφώνονται εξωτερικά με τοξωτά θυρώματα. Αυτά που βρίσκονται κάτω από τους εξέχοντες εξώστες του δευτέρου ορόφου εξέχουν περισσότερο από τους τοίχους της όψης. Την εξοχή αυτή ακολουθούν και τα υπερκείμενα στοιχεία του επιστυλίου μέχρι τους μαρμάρινους εξώστες. Τα τόξα διαμορφώνονται σε δύο τμήματα και το εσωτερικό σε υποχώρηση, ενώ εξωτερικά υπάρχει κυμάτιο. Φέρουν, επίσης, απλό καμαρόκλειδο και επάνω πλάγια από τα τόξα, μέσα στα σχηματιζόμενα τρίγωνα με τα εφραπτόμενα στο κλειδί κυμάτια ή προεξέχοντα γείσα, δύο ρόδακες. Οι πεσσοί των τόξων στα περισσότερα εξέχοντα θυρώματα είναι μαρμάρινοι με μαρμάρινη βάση και κάτω από αυτές και το υποκείμενο μαρμάρινο γείσο φέρουν ορθογώνιους μαρμάρινους γεισίποδες. Εσωτερικά τα ανοίγματα έχουν επίπεδο υπέρθυρο, που αφήνει κενό για να σύρονται τα ρολά. Τα περισσότερα εξέχοντα ανοίγματα έχουν παράθυρο μέχρι του δαπέδου και φράσσονται με κάγκελο, όμοιο με αυτό των υπερκείμενων εξωστών, ενώ τα υπόλοιπα έχουν κτιστές ποδιές.

Οι εξωτερικοί τοίχοι του πρώτου ορόφου έχουν πάχος 0,95 μ. και οι εσωτερικοί φέροντες 0,80 μ. Το ύψος του ορόφου είναι 5,15 μέτρα και, με εξαίρεση τους χώρους στους οποίους περιγράψαμε διαφορετική κάλυψη, φέρουν επίπεδη οροφή.

VII. Β' όροφος και δώμα (Εικ. 5)

Η διαμόρφωση του δευτέρου ορόφου μοιάζει με αυτή του πρώτου. Η κλίμακα οδηγεί και εδώ σε προθάλαμο (1), ο οποίος όμως δεν φέρει στη νότια πλευρά του κίονες και τόξα, όπως στον πρώτο όροφο. Το περίτεχνο ξύλινο υαλοστάσιο τοποθετείται στο επίπεδο του νοτίου

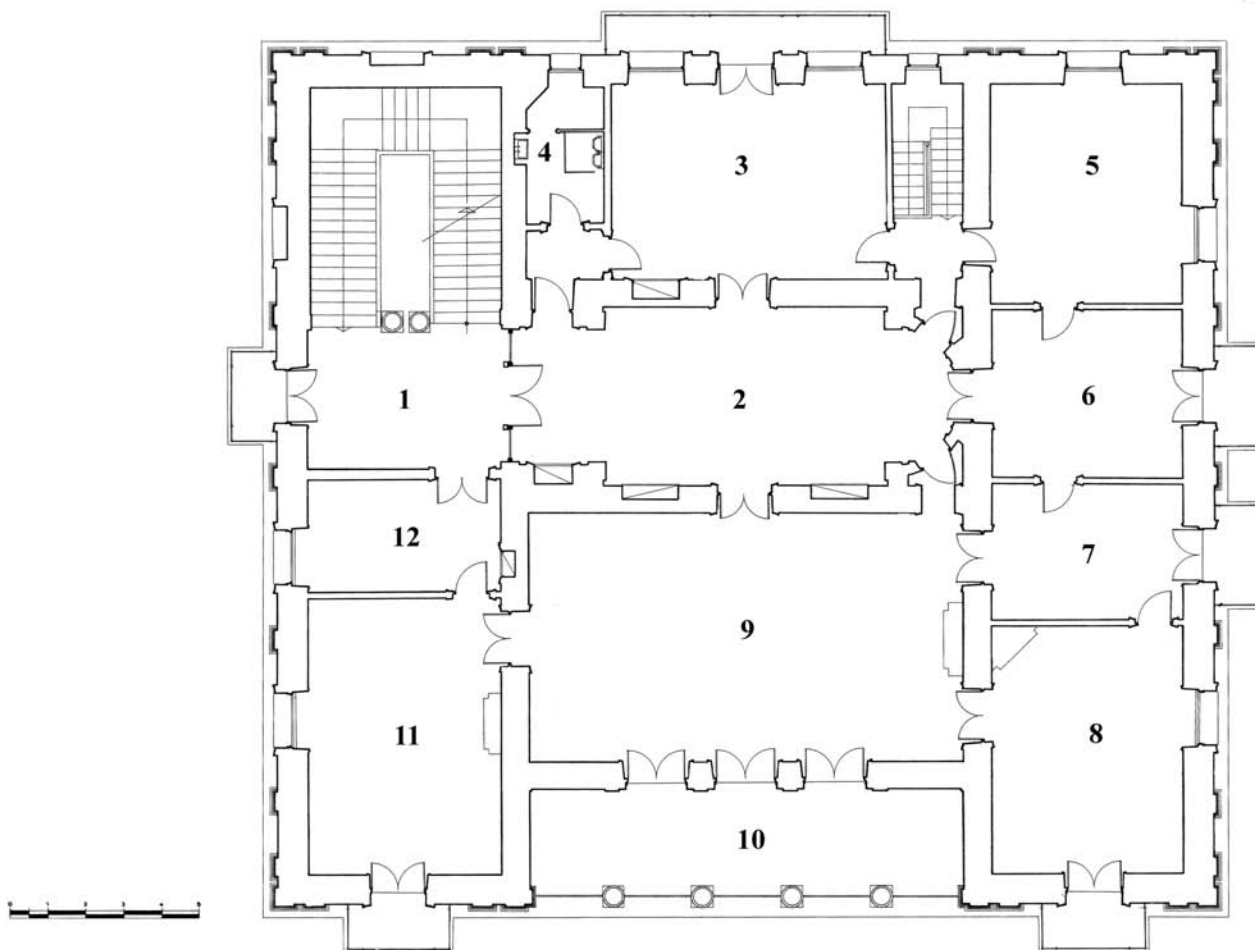
τοίχου του κλιμακοστασίου. Στη βόρεια πλευρά του ανοίγεται μπαλκονόπορτα που οδηγεί στον μαρμάρινο εξώστη επάνω από την πόρτα της εισόδου. Από τον προθάλαμο εισερχόμαστε σε ένα αντίστοιχο με του πρώτου ορόφου κεντρικό χώρο υποδοχής, ο οποίος σχηματίζει και αυτός στα Ν ημικυκλική αφίδα (2). Στον χώρο αυτό ανοίγονται στην ανατολική και δυτική πλευρά του από μία πόρτα που οδηγούν αντίστοιχα στο υπνοδωμάτιο του Σλήμαν (3) και την συνεχόμενη μ' αυτό τουαλέτα (4) και στο Αναγνωστήριο, όπου υπήρχε βιβλιοθήκη και βιτρίνες με εκθέματα ανασκαφών (9). Στη βορειοδυτική και τη νοτιοδυτική γωνία υπάρχουν, αντιστοίχως, οι χώροι του θερινού (11) και χειμερινού (8) δωματίου εργασίας του Σλήμαν, που φέρουν απλά παράθυρα στη βόρεια και νότια πλευρά, ενώ προς τη δυτική πλευρά τους στην οδό Πανεπιστημίου δύο μαρμάρινους εξώστες.

Στη νότια πλευρά υπάρχουν άλλα τρία δωμάτια (5-7), τα οποία φιλοξενούσαν τα υπνοδωμάτια της Ανδρομάχης (6) και του Αγαμέμνονος-Σλήμαν (5). Τα δύο μεσαία δωμάτια φέρουν μαρμάρινους εξώστες· το υποκείμενο του ανατολικού εξ αυτών εξέχον τοξωτό δώμα του πρώτου ορόφου κρύβεται σήμερα από τη νότια προσθήκη. Ένας έκτος εξώστης μεγαλύτερος, που αντιστοιχεί σε όλο το πλάτος του υπνοδωματίου, υπάρχει στην ανατολική πλευρά. Η έξοδος σ' αυτό γίνεται από την κεντρική θύρα, ενώ σ' αυτό ανοίγονται δύο παράθυρα εκατέρωθεν αυτής. Τα τοξωτά θυρώματα των τριών υποκείμενων του μεγάλου αυτού εξώστη ανοιγμάτων της τραπεζαρίας, μίας θύρας και δύο παραθύρων, που δημιουργούν μία τριπλή τοξοστοιχία, εξέχουν. Τα παράθυρα και οι θύρες των εξωστών φέρουν εξωτερικά θυρώματα με ευθύγραμμο υπέρθυρο που επιστέφονται από τριγωνικά αετώματα. Οι εξώστες έχουν μαρμάρινα δάπεδα, τα οποία πατάνε στους τοίχους και σε μαρμάρινους πεσσούς διακοσμημένους με οκτώσημες έλικες και γεισίποδες, ενώ τα κιγκλιδώματα είναι διακοσμημένα με συμμετρικά πτηνά, κρατήρες και φυτικές έλικες.

Στον όροφο υπάρχουν τρία τζάκια στις δυτικές αίθουσες. Κατά τα έτη λειτουργίας του Αρείου Πάγου οι μεγάλοι χώροι είχαν πρόχειρα διαιρεθεί και όλος ο όροφος φιλοξενούσε γραφεία. Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν πάχος 0,90 μ. και οι φέροντες εσωτερικοί 0,80 μ. περίπου.

Η οροφή του κτηρίου είναι επίπεδη και περιβάλλεται από κορνίζα με ανθέμια, τα οποία περιβάλλονται από οπές, ώστε να συμβάλλουν στον εξαερισμό του χώρου και του δώματος.

Η κατασκευή του δώματος συνίσταται σε παράλλη-

Εικ. 5. Ιλίου Μέλαθρον. Κάτοψη β' ορόφου.

λες σιδηρές δοκούς τύπου T, επί των οποίων πατάνε χαμηλά τόξα από οπτοπλίνθους. Στο επάνω μέρος τους τοποθετούνται τα υλικά κατασκευής του δώματος και οι μονώσεις. Ως τελική επιφάνεια παλαιότερα έφερε πλάκες, ενώ σήμερα έχουν τοποθετηθεί πρόσδετα στο επάνω μέρος φύλλα αλουμινίου. Χαμηλότερα, αφήνοντας ένα κενό 1,40 μ. περίπου, υπάρχουν ανά πυκνά διαστήματα 0,35-0,40 μ. περίπου οι ξύλινες δοκοί που φέρουν την οροφή. Μέσω της ύπαρξης στον δεύτερο όροφο τεσσάρων ορθογώνιων ανοιγμάτων στην ανατολική πλευρά του κτηρίου και θύρας επικοινωνίας με το εσωτερικό του δώματος κοντά στην απόληξη του κλιμακοστασίου επιτυγχανόταν ο καλός αερισμός της στέγης και η επισκευή της, όποτε υπήρχε ανάγκη. Για τον λόγο αυτό η σημερινή κατάσταση της ξυλείας της οροφής είναι άριστη.

Το θωράκιο του δώματος αποτελείται από διπλούς

μαρμάρινους πεσσούς με κυμάτια στη συνέχεια των χαμηλότερων διπλών παραστάδων στις όψεις των ορόφων, καθώς και ανά κανονικά διαστήματα παρεμβαλλόμενους ορθογώνιους μαρμάρινους κιονίσκους. Αυτοί φέρουν μαζί με τους πεσσούς τις μαρμαρίνες κουπαστές, κάτω από τις οποίες υπάρχουν οι πήλινοι κιονίσκοι των κιγκλιδωμάτων. Επί των πεσσών υπάρχουν στο επάνω μέρος σιδηρά αγκύρια για τη στερέωση των πήλινων αγαλμάτων που κοσμούσαν παλαιότερα την απόληξη του κτηρίου. Οι πεσσοί είναι σε όλες τις όψεις συνολικά τριάντα, δηλαδή από οκτώ στην ανατολική και δυτική πλευρά και από επτά στη βόρεια και νότια. Αναφέρεται η ύπαρξη είκοσι τριών συνολικά αγαλμάτων κατά τη μαρτυρία του Τσίλλερ στην ταράτσα και τον κήπο, ενώ ο Κορρές αναφέρει ότι είναι πιθανόν να υπήρχαν είκοσι τέσσερα μόνο στην ταράτσα, ήτοι συνολικά είκοσι επτά.³³

33. Βλ. Κορρές 1977, 104-110, όπου και σχετικός πίνακας των

αγαλμάτων. Βλ. επίσης Κορρές 1973, 691-695, ειδ. 692.

Εάν λάβουμε υπ' όψιν τις δύο παλιές φωτογραφίες που δημοσιεύονται από τον Κορρέ,³⁴ όπου απεικονίζονται η βόρεια, δυτική και νότια όψη αντιστοίχως, είμαστε σε θέση να μετρήσουμε οκτώ αγάλματα στη δυτική πλευρά και επί πλέον άλλα τέσσερα σε κάθε μία από τις βόρειες και νότιες πλευρές, ήτοι συνολικά δεκαέξι αγάλματα. Αν λάβουμε υπ' όψιν ότι οι πεσσοί της ανατολικής πλευράς που δεν διακρίνονται είναι τέσσερις, δηλαδή οι δύο διπλοί ενδιάμεσοι, εφόσον αυτοί έφεραν από δύο αγάλματα, ο αριθμός που δίνει ο Τσίλλερ φαίνεται ότι είναι και ο πραγματικός.³⁵

VIII. Όψεις του κτηρίου (Εικ. 7-10)

Οι όψεις του κτηρίου διαμορφώνονται σε τρία επίπεδα αντίστοιχα με αυτά των ορόφων. Στο κάτω επίπεδο η όψη του ισογείου διαρδρώνεται από την τριπλή μαρμάρινη βάση και την υπερκείμενη μίμηση της ισόδομης εξέχουσας τοιχοποιίας, ύψους πέντε δόμων. Τα ορθογώνια παράθυρα φέρουν κιγκλιδώματα διακοσμη-

μένα με αγκυλωτούς σταυρούς, δάνειο από τις ανασκαφές της Τροίας, και γλαύκες.

Οι όψεις του πρώτου ορόφου συντίθενται από τους δύο βασικούς τύπους τοξωτών θυρωμάτων. Πρόσθετα στοιχεία αποτελούν η ύπαρξη στη δυτική όψη της τοξωτής στοάς των πέντε ανοιγμάτων, πάνω από την οποία αναγράφεται ΙΛΙΟΥ ΜΕΛΑΘΡΟΝ, στη βόρεια όψη η θύρα της κυρίας εισόδου και στην ανατολική η κεντρική τριπλή τοξοστοιχία με τα ενοποιημένα τρία θυρώματα. Στα μεταξύ των ανοιγμάτων διαστήματα οι τοίχοι κοσμούνται με ζεύγη διπλών παραστάδων που φέρουν ιωνικά κιονόκρανα και ιωνικές μαρμάρινες βάσεις. Στις γωνίες φυσικά οι παραστάδες διατάσσονται ανά τρεις, ώστε σε κάθε πλευρά ν' αντιστοιχούν δύο. Οι παραστάδες και τα τόξα, φέρουν απλό (δωρικό) επιστύλιο, ταινία με κυμάτιο και ακολουθεί δεύτερο οριζόντιο τμήμα απλής επίπεδης ζωφόρου. Η όψη του ορόφου χωρίζεται με το ισόγειο με μαρμάρινο οριζόντιο γείσο, επί του οποίου πατούν οι πεσσοί, το οποίο στην περιοχή των θυρωμάτων εξέρχεται, ενώ αντίστοιχο

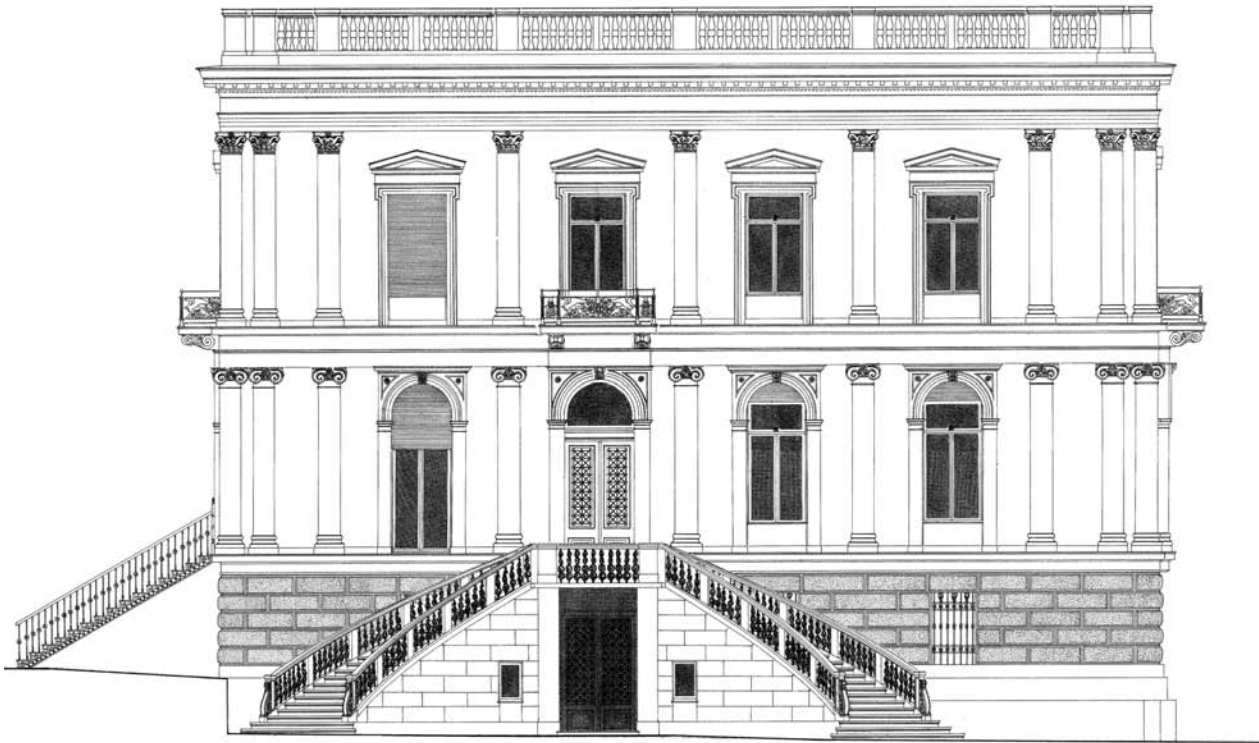

Εικ. 6. Ιλίου Μέλαθρον. Γενική κατά πλάτος τομή (από Δ προς Α).

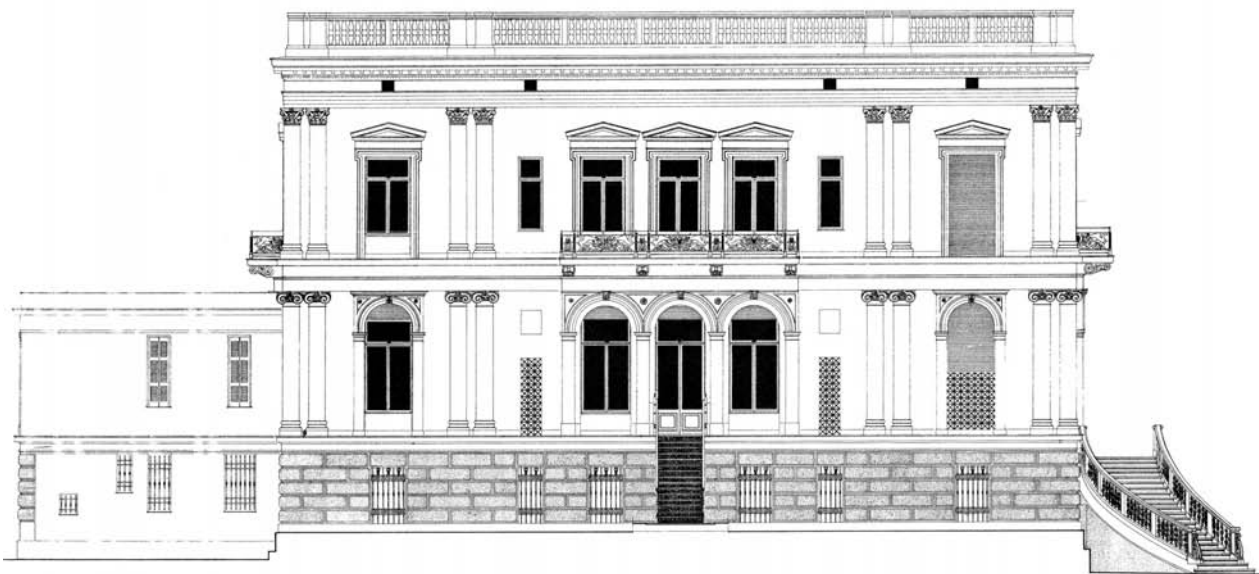
34. Κορρές 1977, 96, εικ. 3 και Κορρές 19796, 295.

35. Τα αγάλματα αυτά αφαιρέθηκαν από το μνημείο προ 70 περίπου ετών για λόγους ασφαλείας των διερχομένων και φυ-

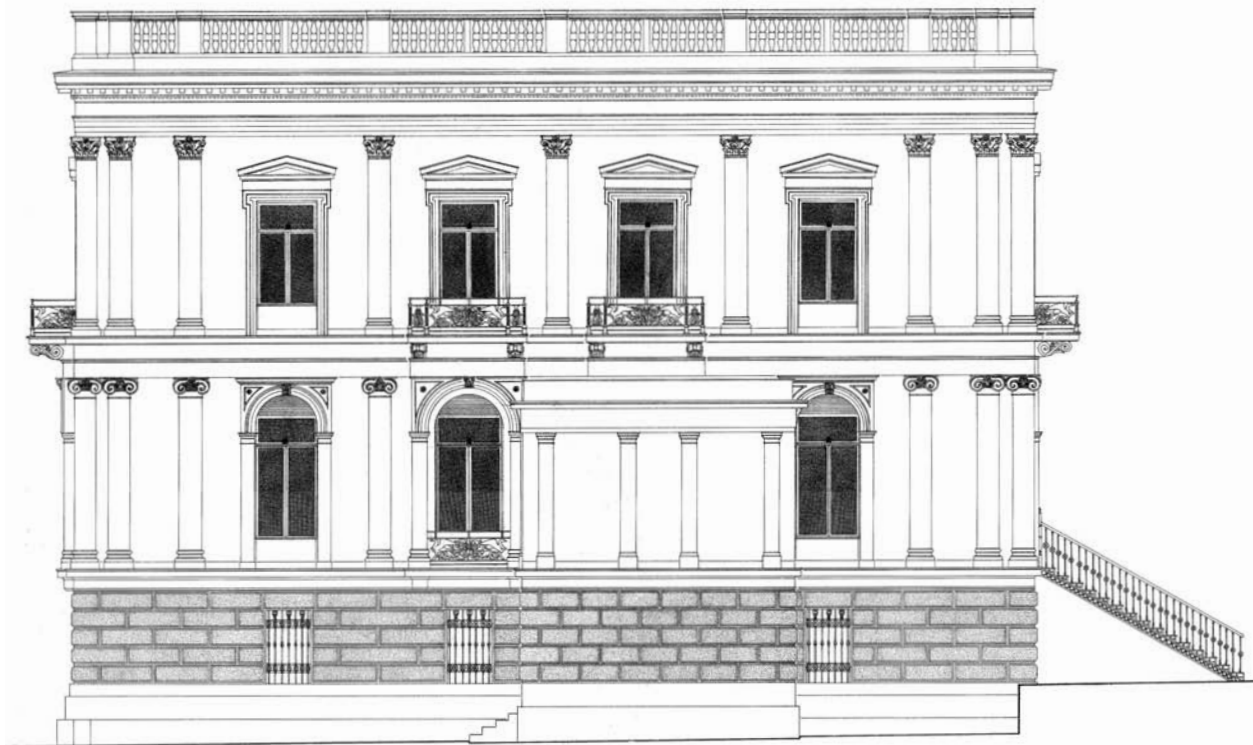
λάσσονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και δύο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Εικ. 7. Ιλίου Μέλαθρον. Β όψη.

Εικ. 8. Ιλίου Μέλαθρον. Α όψη.

Εικ. 9. Ιλίου Μέλαθρον. Ν όψη.

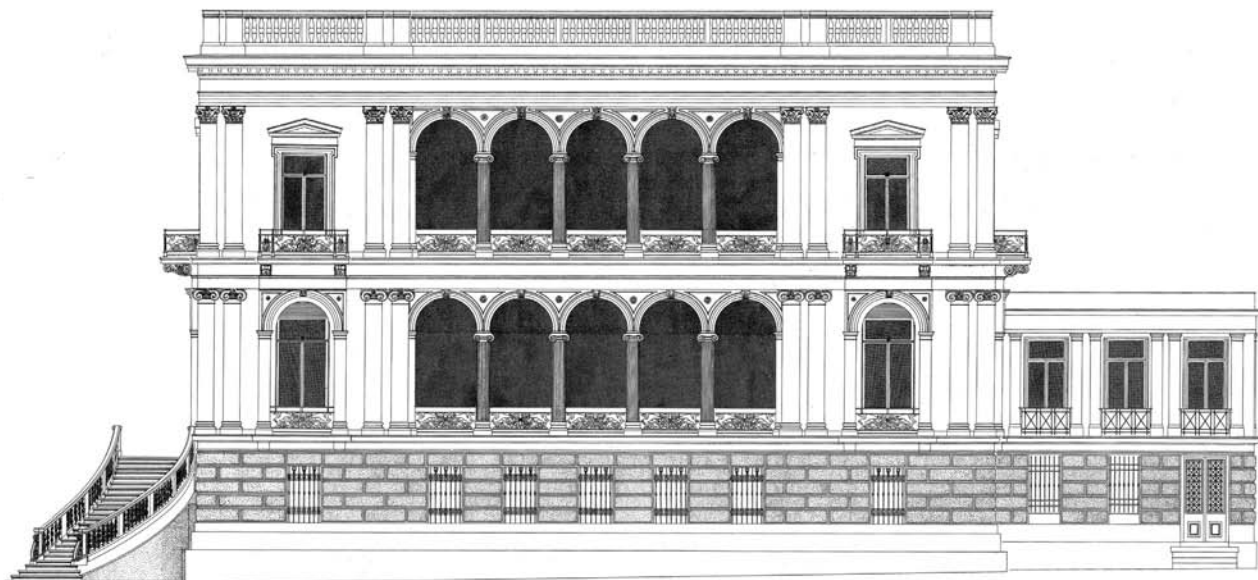
μαρμάρينو γείσο χωρίζει τον όροφο αυτόν και τον υπερκείμενό του, μόνο που αυτό διακόπτεται από τους μαρμάρινους εξώστες. Οι τοίχοι φέρουν χαραγμένη μίμηση κανονικής ισόδομης τοιχοποιίας.

Οι όψεις του δευτέρου ορόφου χαρακτηρίζονται από τα θυρώματα των ανοιγμάτων με επίπεδο υπέρθυρο και την προσθήκη αετώματος. Στα θυρώματα των παραθύρων το κάτω τμήμα της παραστάδας είναι μαρμάρينو. Στη βόρεια όψη η συμμετρία διαταράσσεται από την ύπαρξη ενός μόνο μπαλκονιού πάνω από κεντρική είσοδο, ενώ έχει προστεθεί ένα τυφλό παράθυρο στο ανατολικό τμήμα της, χάριν της συμμετρίας της όψεως (Εικ. 7). Για τον ίδιο λόγο στην ανατολική πλευρά κατασκευάζονται στο βόρειο τμήμα της δύο παράθυρα, ένα σε κάθε όροφο, τα οποία αντιστοιχούν, όπως και το προηγούμενο, στη θέση του κλιμακοστασίου. Στην ανατολική πλευρά υπάρχουν τρία κεντρικά ανοίγματα με θυρώματα και αετώματα στον εξώστη (Εικ. 8). Στην ίδια πλευρά, εκατέρωθεν της κεντρικής εξοχής συμμετρικά, ανοίγονται δύο ακόσμητα ορθογώνια παράθυρα σε κάθε όροφο. Οι παραστάδες φέρουν κορινθιακά κιονόκρανα και βάσεις, οι οποίες είναι μαρμάρινες, πατούν δε επί του μαρμάρινου οριζόντιου γείσου. Στη δυτική πλευρά υπάρχει στον δεύτερο όροφο η στοά,

όμοια με αυτή του πρώτου ορόφου (Εικ. 10). Η μόνη διαφορά είναι ότι τα καμαρόκλειδα των τόξων φέρουν κεφαλή γυναικός με περικεφαλαία. Πάνω από τους κίονες της στοάς, όπως και στον κάτω όροφο, υπάρχουν ρόδακες. Οι παραστάδες και τα τόξα φέρουν τριπλό (ιωνικό) επιστύλιο, ταινία με κυμάτιο και επίπεδη ζωφόρο. Ακολουθούν νέο κυμάτιο, οδόντες, άλλο κυμάτιο και ορθογώνιοι γεισίποδες με κυμάτιο στο επάνω μέρος, που φέρουν το μεγάλο γείσο της απόληξης, υπεράνω του οποίου υπάρχει το θωράκιο του δώματος.

ΙΧ. Πρόσκτισμα

Το πρόσκτισμα έχει λεπτούς εξωτερικούς τοίχους 0,45 μ. Έχει και αυτό στο ισόγειο μίμηση τοιχοποιίας αντίστοιχη με αυτή του παλαιού. Εκατέρωθεν των δυτικών παραθύρων του ορόφου, τα οποία καταλαμβάνουν όλο το ύψος μέχρι το δάπεδο και κλείνονται με κάγκελο, τοποθετούνται ορθογώνιες παραστάδες, που φέρουν λωρίδα επιστυλίου και ακολουθούν το γείσο και το στηθαίο του δώματος. Οι εσωτερικοί διαχωριστικοί τοίχοι είναι απλή οπτοπλινθοδομή πλάτους 0,15 μ. Υπάρχουν εδώ ένα κλιμακοστάσιο και δύο κύριοι χώροι στο ισόγειο και τρεις στον όροφο.

Εικ. 10. Ιλίου Μέλαδρον. Δ όψη.

Χ. Επίλογος

Το Ιλίου Μέλαδρον είναι σίγουρα ένα από τα σημαντικότερα έργα του Τσίλλερ. Οι ομοιότητες με τα άλλα έργα του δεν είναι πολύ μεγάλες, άλλωστε ο αρχιτέκτων χαρακτηριζόταν για την ποικιλία των μορφών στα έργα του. Επισημαίνουμε τις ομοιότητες της σύνδεσης της κυρίας όψεως με το Δημοτικό Θέατρο Πατρών.³⁶ Αυτό χαρακτηρίζεται, επίσης, από την επανάληψη της τοξοστοιχίας πέντε ανοιγμάτων σε δύο επάλληλες σειρές και τη δημιουργία ανάλογων στοών. Το κτήριο, όμως, αναπτύσσεται σε δύο ορόφους, συνεπώς, η χαμηλότερη στοά είναι ισόγεια και αντί κίωνων στη θέση τους έχουν

χρησιμοποιηθεί στη στάθμη αυτή πεσσοί. Εκείνα τα οποία επαναλάμβανε ο Τσίλλερ, όπως και όλοι άλλωστε οι γνωστοί αρχιτέκτονες της εποχής του, είναι τα διακοσμητικά στοιχεία, όπως τόξα, δόλοι, θυρώματα, παραστάδες, κιγκλιδώματα, γεισίποδες κ.ά. Αξιοθαύμαστη είναι και η χρήση των αγαλμάτων στην απόληξη του κτηρίου, που χαρακτηρίζει μεγάλο αριθμό έργων του, όπως το Δημοτικό Θέατρο Πατρών, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο,³⁷ την οικία Σταθάτου, το Δημαρχείο Ερμούπολης - χαρακτηριστικό στοιχείο τόσο της αναγέννησης και του Νεοκλασικισμού όσο και της πατρίδας του της δυτικής Δρέσδης.

36. Κορρές 1977, 71 εικ. 11.

37. Κορρές 1977, 109.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bierey, E., 1897. 'Das Mausoleum Schliemann's in Athen', *Illustrierte Zeitung Leipzig* 108, (Januar 23, No 2795): III-III2.
- Γιουρούσης, Α. και Πορτελάνος, Α., 1984. 'Αναφορά στην αποτύπωση - τεκμηρίωση μνημείων και χώρων και σχετικές εμπειρίες από παρεμφερείς εργασίες', στο *Αναστήλωση - Συντήρηση - Προστασία μνημείων και συνόλων*, *Τεχνική περιοδική έκδοση, τόμος Α'* (Αθήνα): 397-416.
- Δημακόπουλος, Ι., 1981. *Ανθολογία Ελληνικής Αρχιτεκτο-*

νικής. Η κατοικία από τον 15ο στον 20ο αιώνα, Αθήνα: Εκδ. ΥΠΠΟ.

- Δωροβίνη, Β., 1990. 'Νεώτερα Στοιχεία για τη Νεοκλασική Αγορά του Άργους', *Αρχαιολογία* 34: 84-86.
- Hahn, J.G. von, 1865. *Die Ausgrabungen auf der homerischen Pergamos: in zwei Sendschreiben an Georg Finlay*, Leipzig: W. Engelmann.
- Κασσάνδρας, Β., 1939. 'Ερνέστος Τσίλλερ', *Τεχν. Χρον.* 172: 125-130.

- Κορρές, Γ.Σ., 1973. 'Αναδρομαί εις τον Νεοκλασικισμόν. Το «Ιλίου Μέλαθρον» εις Μουσείον Ερρίκου Σλήμαν', *Ελληνικός Λόγος*: 690-695.
- Κορρές, Γ.Σ., 1974α. 'Η διαθήκη του Ερρίκου Σλήμαν', *Μνημοσύνη* 5: 45-59.
- Κορρές, Γ.Σ., 1974β. 'Αι επιγραφαί του «Ιλίου Μελάθρου»', *Πλάτων* 1974: 231-251.
- Κορρές, Γ.Σ., 1974γ. Βιβλιογραφία Ερρίκου Σλήμαν, Αθήνα.
- Κορρές, Γ.Σ., 1977. *Αναδρομαί εις τον Νεοκλασικισμόν, 1. Ο Νεοκλασικισμός του 18ου και του 19ου αιώνας, 2. Το «Ιλίου Μέλαθρον» Έκφρασις της Προσωπικότητος και του έργου του Ερρίκου Σλήμαν*. Αθήναι.
- Κορρές, Γ.Σ., 1979. 'Η προσφορά του Σλήμαν δια την ανάδειξιν του ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδος και η οφειλή έναντι αυτού δια το έργον του', *Πλάτων*: 231-247.
- Κορρές, Γ.Σ., 1979β. 'Ιλίου Μέλαθρον', *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια* 14 (Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία Ακαδημίας Α.Ε.): 295-296.
- Κορρές, Γ.Σ., 1981. 'Ιλίου Μέλαθρον. Τα εκατοντάχρονα της ανατολικήσκμής και της παρακμής του', *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*: 109-116.
- Κορρές, Γ.Σ., 1983. 'Το Μουσείο του Ερρίκου Σλήμαν στο Πρώτο Νεκροταφείο', *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*: 343-350.
- Κορρές, Γ.Σ., 1984. 'Ησιόδειες Διδαχές', *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*: 101-106.
- Meyer, E., 1969. *Heinrich Schliemann: Kaufmann und Forscher*, Göttingen: Musterschmidt-Verlag.
- Παπαστάμος, Δ., 1973. *Ερνέστος Τσίλλερ, προσπάθεια μονογραφίας*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών.
- Russack, H.H., 1942. *Deutsche Bauen in Athen*, Berlin: Wilhelm Limpert-Verlag.
- Russack, H.H., 1992. *Αρχιτέκτονες της νότιαεοκλασικής Αθήνας* (μετάφραση του Russack 1942), Αθήνα: Γκοβόστης.
- Schliemann, H., 1869. *Ithaka, der Peloponnes und Troja, archäologische Forschungen*, Leipzig: Giesecke & Devrient.
- Zahn, W., 1829-1852. *Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculanium und Stabiae*, Folge 1-3, Berlin: G. Reimer.
- Ziller, E., 1865. 'Über die Ursprüngliche Existenz der Kurvaturen des Parthenon', *Zeitschrift für Bauwesen*.
- Ziller, E., 1877. 'Die antiken Wasserleitungen Athens', *AM* 2: 107-131.
- Ziller, E., 1879. 'Die Mauern von Eleutherai', *Zeitschrift für Bauwesen*.
- Ziller, E., 1881. 'Η εν Αθήναις οικία του κ. Schliemann', *Δελτίον της Εστίας* (11 Ιαν. 1881): 1-2.
- Ziller, E., 1894. 'Dr. Schliemann's mausoleum in the cemetery at Athens', *The (London) Builder, The Building News* (Sept. 21): 391.